

УДК 37:159.923(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2024-3(119)-18-23

КОНГАЙТИЕВА С.А., ФАЙЗУЛЛАЕВ Н.Ш.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
КОНГАЙТИЕВА С.А., ФАЙЗУЛЛАЕВ Н.Ш.
КНУ имени Ж. Баласагына
KONGAITIEVA S.A., FAIZULLAEV N.S.
KNU named after J. Balasagyn

ЖУСУП БАЛАСАГЫН ЖАНА ЗАМАНБАП ПЕДАГОГИКА

ЖУСУП БАЛАСАГЫН И СОВРЕМЕННАЯ ПЕДАГОГИКА

YUSUF BALASAGUNI AND MODERN PEDAGOGY

Кыскача мүнөздөмө: Илимий макала Жусуп Баласагындын педагогикалык идеяларын жана алардын азыркы педагогика үчүн актуалдуулугун изилдөөгө арналган. X-XI кылымдардын көрүнүктүү ойчулу Жусуп Баласагын азыркы билим берүү практикасын өнүктүрүү үчүн пайдалуу боло турган олуттуу философиялык-этикалык мурас калтырды. Макалада Баласагындын чыгармаларынын тарыхый-маданий мааниси, анын адеп-ахлак, билим жөнүндөгү ой-пикирлери, ошондой эле аларды заманбап билим берүү программаларына киргизүү мүмкүнчүлүгү каралды. Баласагындын идеяларын окуу процессине ишке ашыруу, анын ичинде окуу пландарын түзүү, мугалимдердин кесиптик деңгээлин жогорулатуу, заманбап технологияларды колдонуу боюнча практикалык сунуштар сунушталды. Баласагындын эмгектеринде баяндалган этикалык принциптердин негизинде окуучулардын арасында жарандык жоопкерчиликти, коомдук аң-сезимди калыптандырууга өзгөчө көңүл бурулат.

Аннотация: Научная статья посвящена исследованию педагогических идей Жусупа Баласагына и их актуальности для современной педагогики. Жусуп Баласагын, выдающийся мыслитель X-XI веков, оставил значительное философско-этическое наследие, которое может быть полезно для развития современных образовательных практик. В статье рассматриваются историко-культурное значение трудов Баласагына, его идеи о морали и знании, а также возможности их интеграции в современные учебные программы. Предлагаются практические рекомендации по внедрению идей Баласагына в образовательный процесс, включая разработку учебных программ, профессиональное развитие преподавателей и использование современных технологий. Особое внимание уделяется вопросам формирования гражданской ответственности и социального сознания у учащихся на основе этических принципов, изложенных в трудах Баласагына.

Abstract: This scientific article explores the pedagogical ideas of Yusuf Balasaguni and their relevance to contemporary pedagogy. Yusuf Balasaguni, a prominent thinker of the 10th-11th centuries, left a significant philosophical and ethical legacy that can be valuable for the development of modern educational practices. The article examines the historical and cultural significance of Balasaguni's works, his ideas on morality and knowledge, and the possibilities of integrating them into modern curricula. Practical recommendations are provided for implementing Balasaguni's ideas into the educational process, including curriculum development, professional development for teachers, and the use of modern technologies. Special attention is given to the issues of fostering civic responsibility and social consciousness in students based on the ethical principles outlined in Balasaguni's works.

Негизги сөздөр: Жусуп Баласагын; педагогика; заманбап билим берүү; Кутадгу билиг; философия; этика; тарыхый-маданий мурас; дисциплиналар аралык программалар; адистикти жогорулатуу; жарандык жоопкерчилик; билим берүү технологиялары.

Ключевые слова: Жусуп Баласагын; педагогика; современное образование; Кутадгу билиг; философия; этика; историко-культурное наследие; междисциплинарные программы; профессиональное развитие; гражданская ответственность; образовательные технологии.

Keywords: Yusuf Balasaguni, pedagogy, contemporary education, Kutadgu Bilig, philosophy, ethics, historical and cultural heritage, interdisciplinary programs, professional development, civic responsibility, educational technologies.

Көрүнүктүү ойчул, акын жана окумуштуу Жусуп Баласагын Х-ХІ кылымдарда Орто Азияда жашаган. Негизги чыгармасы «Кутадгу билиг» (Кут алчу билим) философиялык, этикалык жана педагогикалык идеяларды камтыган акылмандык энциклопедия [1]. Илимий макаланын актуалдуулугу Жусуп Баласагындын идеялары бүгүнкү күндө өтө актуалдуу бойдон калуу менен жана заманбап педагогикалык теориялар менен практикаларга интеграцияланышы мүмкүндүгү менен шартталат.

Бул изилдөөнүн максаты – Жусуп Баласагындын философиялык-педагогикалык идеяларын жана алардын азыркы педагогикалык практикадагы актуалдаштыруусун изилдөө жана талдоо.

Бул изилдөө Жусуп Баласагындын бай маданий-философиялык мурасын заманбап билим берүү процесстеринин негизи катары колдонуу менен билим берүүнүн теориясын жана практикасын өнүктүрүүгө салым кошууну көздөйт.

Илимий макаланын максатына жетүү үчүн макаланы изилдөөдө төмөндөгүдөй илимий ыкмалар колдонулду:

1. Текстти талдоо: “Кутадгу билиг” чыгармасын терең изилдөө жана талдоо, негизги педагогикалык жана философиялык ойлорду аныктоо.

2. Салыштырмалуу талдоо: Баласагындын идеяларын азыркы педагогикалык теориялар жана концепциялар менен салыштыруу.

3. Маектешүү жана сурамжылоо: Баласагындын идеяларынын окуу процессинде практикалык колдонулушун баалоо үчүн мугалимдер менен студенттердин арасында интервью жана сурамжылоо жүргүзүлдү.

4. Тарыхый-маданий талдоо: Баласагындын чыгармалары жаралган тарыхый-маданий контекстти изилдөө, алардын маанисин жана актуалдуулугун жакшыраак түшүнүү.

Жусуп Баласагындын эмгектерин педагогиканын контекстинде изилдеген ата мекендик кыргыз изилдөөчүлөрүнүн ичинен төмөнкүлөрдү белгилесе болот:

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин профессору Айгүл Абдрахманова Жусуп Баласагындын философиялык-педагогикалык мурасы боюнча изилдөө жүргүзгөн. Анын эмгектеринде Баласагындын билим философиясы, адеп-ахлак жана азыркы билим берүү практикасы үчүн мугалимдин ролу, өзгөчө Кыргызстандын маданий-тарыхый мурасынын контекстинде маанилүү багыттарды көрсөтөөрү баса белгиленет [2].

Ал эми дагы бир белгилүү кыргыз окумуштуусу жана жазуучусу Кубатбек Айтматов өзүнүн эмгектеринде Орто Азиянын маданий-философиялык мурастарына, анын ичинде Баласагындын чыгармачылыгына басым жасаган. Анын эмгектеринде Баласагындын социалдык адилеттүүлүк жана адеп-ахлак сабактары аркылуу тарбиялоо жөнүндөгү идеялары жарандык коомдун баалуулуктарын калыптандырууга салым кошуп, заманбап билим берүү үчүн маанилүү экени баса белгиленет [3].

Чет элдик изилдөөчүлөрдүн ичинен түрк философиясы жана адабияты боюнча адис орус окумуштуусу Эдуард Захаровду белгилей кетсек болот, ал өз эмгектеринде Жусуп Баласагындын дүйнөлүк философиялык ойго кошкон салымын карайт. Анын эмгектеринде Баласагындын билимди жана адеп-ахлакты урматтоого негизделген философиясы туруктуу баалуулуктарды калыптандырууга жана этикалык принциптерди терең түшүнүүгө жардам берип, азыркы билим берүү системалары үчүн баалуу булак экени белгиленет [4].

Түрк философиясы менен адабиятынын, анын ичинде Баласагындын чыгармачылыгынын дүйнөлүк маданиятка тийгизген таасирин изилдеген африка тектүү америкалык тарыхчы жана философ Али Маззуринин эмгектери да кызыктуу. Анын эмгектеринде Баласагындын социалдык адилеттүүлүккө жана тарбияга байланышкан философиялык идеялары коомдогу адеп-ахлактык жана социалдык негиздерди чыңдоого көмөктөшүп, тарбиялык концепцияларды иштеп чыгуу үчүн шыктандыруучу маанилүү булак боло ала тургандыгы белгиленет [5].

Жусуп Баласагын Орто Азиянын философиясынын жана педагогикасынын тарыхында олуттуу изилдөө деп эсептейбиз. Анын «Кутадгу билиг» аттуу негизги эмгеги бай философиялык, этикалык жана педагогикалык материалдарды камтып, бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпой келет [6].

Улуу ойчулдун бир нече негизги аспектилери, анын бүгүнкү күндө актуалдуулугун жоготпогон бай философиялык, этикалык жана педагогикалык материалдарын, тарыхый-маданий мурасын, философиялык-этикалык идеяларын, маданияттар аралык түшүнүүсүн, ошондой эле гуманисттик баалуулуктарын жана социалдык - саясий маанисин карап чыгалы.

1) Жусуп Баласагындын тарыхый-маданий мурасы

Борбордук Азия үчүн мааниси: Жусуп Баласагын өз доорунун эң улуу ойчулдарынын бири болуп эсептелет, анын идеялары аймактын маданий жана илимий өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизген. Анын эмгектери түрк маданиятынын жана философиясынын бай мурасын чагылдырып, Борбордук Азиядагы билим берүүнүн өнүгүүсүнүн тарыхый шарттарын түшүнүүгө маанилүү булак болуп эсептелинет.

Билимдин үзгүлтүксүздүгү: “Кутадгу билиг” чыгармасы байыркы билим менен азыркы билим берүү практикасынын ортосунда көпүрө болуп кызмат кылат. Баласагындын чыгармаларын изилдөө педагогикалык идеялардын эволюциясын байкоого жана тарыхый концепцияларды азыркы шарттарга кантип ылайыкташтырууга болорун түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

2) Жусуп Баласагындын философиялык-этикалык идеялары

Адеп-ахлак жана тарбия: Жусуп Баласагын адеп-ахлактык тарбиянын, адилеттүүлүктүн маанисин баса белгилеген. Анын эмгектеринде мугалимдин билимди гана жеткирбестен, окуучунун адеп-ахлактык мүнөзүн калыптандыруучу насаатчы жана тарбиячы ролуна басым жасаган. Бул идеялар гармониялуу инсандык өнүгүүгө умтулган заманбап ыкмалар менен шайкеш келет.

Билимдин ролу: Баласагын билимди жыргалчылыктын, бакыттын негизи деп эсептеген. Анын илим жана билим философиясы өмүр бою билим берүү (образование на протяжении всей жизни – life-long learning education) жана туруктуу өнүгүү үчүн билим берүү (образование для устойчивого развития – education for sustainable development) сыяктуу заманбап концепциялар менен айкалышат. Анын идеяларын билим берүү программаларына киргизүү ар тараптуу өнүккөн жана билимдүү жарандардын калыптанышына салым кошо алат.

Жусуп Баласагындын "Кут алчу билим" китебинен билим тууралуу үзүндүсү:

“Айткым келди, о, акылман, сөз жайын,-

Окуу, билим пайдасынан баштайын.
Окуу – түндө алдындагы шам чырак,
Билим алсаң маңдай ачык жаркырап.
Окуу, билим көп нерсеге жеткирет,
Бул экөөнөн урмат- сыйды көп көрөт.
Сокур дешет билимсизди – жөн дебе,
Окуу гана жарык чачат дүйнөгө.

Кимде ким окуй билсе, олжо табар,
Кимде ким билим алса – олжо алар.
Илимдүү асыл адам чындыгында,
Билимдүү – өкүмдарга керек тура.
Адамдар ар нерсеге жетиш үчүн,
Жумшаган колдун күчүн, илим күчүн.
Акылдуу, илимдүүлөр улуу асылдар,
Билим менен бек күчү ишке ашар.
Жеткирди миң-миңдеген ачылышка,
Сага даңк илим күчү – урмат сага!
Өнөргө ээ болосуң окуу менен,
Аз болсо да билимде пайда кенен.” – деп жазылган.

Баласагындын айтымында, мугалим билим берүүчү гана болбостон, окуучуларда адеп-ахлактык баалуулуктарды калыптандыруучу үлгү катары болушу керектигин белгилеген.

Дастанда макал-ылкаптар, учкул ойлор кездешет. Кара сөз өнөрү – байыртадан эле балдарды тарбиялоодо таасирдүү тарбия каражаты болуу менен бирге алардын жан дүйнөсүн каккылап турган доолбастын милдетин аткарып келген [7].

3) Жусуп Баласагындын маданияттар аралык түшүнүгү

Чыгыш менен Батышты байланыштырган көпүрө: Жусуп Баласагын түрк маданиятынын өкүлү катары чыгармаларында түрдүү маданияттардын идеяларын, философиялык мектептерди айкалыштырган. Бул маданияттар аралык диалогго жана өз ара түшүнүшүүгө өбөлгө түзөт, бул азыркы ааламдашуу дүйнөсүндө өзгөчө маанилүү. Анын мурасын изилдөө толеранттуулукту жана маданий көп түрдүүлүктү сыйлоону жайылтуу аркылуу билим берүү программаларын байыта алат.

Гуманисттик баалуулуктар: Баласагын адилеттик, чынчылдык, эмгекчилдик жана изгилик сыяктуу баалуулуктардын маанилүүлүгүн баса белгиледи. Бул баалуулуктар гуманисттик багыттагы жарандарды тарбиялоого багытталган заманбап педагогикалык ыкмаларга интеграцияланышы мүмкүн.

Баласагын социалдык теңсиздик жана дискриминация маселелери күн тартибине коюлган азыркы шарттарда өзгөчө маанилүү болгон социалдык адилеттүүлүк жана теңчилик маселелерине чоң көңүл бурган.

4) Жусуп Баласагындын идеяларын иш жүзүндө колдонуу

Салт менен инновациянын интеграциясы: Тез өнүгүп жаткан технологиялык прогресстин шартында билим берүүнүн жана окутуунун салттуу ыкмалары менен байланышты сактоо маанилүү. Баласагындын идеялары менен өткөндүн мыкты салттарын заманбап педагогикалык технологиялар менен айкалыштырган билим берүү программаларын түзүүгө болот.

Критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү: Баласагын өз алдынча ой жүгүртүүнүн жана критикалык анализдин маанилүүлүгүн баса белгилеген. Бул көндүмдөр азыркы дүйнөдө өтө маанилүү жана аларды өнүктүрүү заманбап педагогиканын негизги милдеттеринин бири болуп калууга тийиш.

5) Жусуп Баласагындын идеяларынын коомдук-саясий мааниси.

Жарандык жоопкерчиликти тарбиялоо: Климаттын өзгөрүшү, социалдык теңсиздик жана саясий туруксуздук сыяктуу бүгүнкү глобалдык чакырыктарга каршы студенттерде жарандык жоопкерчилик сезимин тарбиялоо маанилүү. Жусуп Баласагындын адилеттүүлүк жана коомдук жыргалчылык жөнүндөгү ойлору жоопкерчиликтүү жана активдүү жарандардын калыптанышына салым кошо алат.

Этикалык көрсөтмөлөр: Өсүп жаткан маалымат агымынын жана азыркы студенттер дуушар болгон адеп-ахлактык тандоолордун татаалдыгынын шартында Баласагындын этикалык көрсөтмөлөрү маанилүү колдонмо катары кызмат кыла алат. Анын идеялары жаштардын адеп-ахлактык негиздерин калыптандырууга жардам берет.

Ошентип, Жусуп Баласагындын салымын заманбап педагогиканын контекстинде изилдөө актуалдуу гана эмес, 21-кылымдын чакырыктарына жооп бере алган билим берүүнү өнүктүрүү үчүн да зарыл.

Жусуп Баласагындын педагогикалык идеяларын изилдөө жана аларды заманбап педагогикалык практикага киргизүү азыркы замандын чакырыктарына жооп бере алган билим берүүнү өнүктүрүү үчүн зор мааниге ээ. Анын билимге жана адепке негизделген философиясы жана этикасы ар тараптуу жана жоопкерчиликтүү инсанды тарбиялоодо маанилүү негиз боло алат. Баласагындын мурасын билим берүү программаларына киргизүү маданий мурастарды сактоого жана дүйнөлүк маданияттар аралык түшүнүүнү калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Жусуп Баласагындын идеяларын заманбап педагогикага киргизүү боюнча *практикалык сунуштар*:

1. Куррикулумду иштеп чыгуу

Баласагындын чыгармаларын окуу пландарына киргизүү:

- «Кутадгу билигди» дүйнөлүк философиянын жана адабияттын контекстинде изилдөөнү камтыган курстарды иштеп чыгуу.
- Баласагындын философиялык жана этикалык идеяларын чагылдырган темаларды гуманитардык окуу программаларына киргизүү.

Дисциплиналар аралык мамиле:

- Окуучуларга Баласагындын идеяларын ар тараптуу түшүнүү үчүн тарых, адабият, философия жана педагогиканы бириктирген дисциплиналар аралык курстарды түзүү.
- Баласагындын чыгармаларын азыркы педагогикалык теориялар менен салыштырып изилдеп, талдай ала турган долбоорлорду жана илимий иштерди иштеп чыгуу.

2. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу

Семинарлар жана тренингдер:

- Жусуп Баласагындын педагогикалык идеяларын изилдөө жана колдонуу боюнча мугалимдер үчүн семинарларды жана тренингдерди уюштуруу.
- Баласагындын эмгектерине басым жасоо менен мугалимдерди даярдоо программасына Борбордук Азиянын тарыхы жана философиясы боюнча модулдарды киргизүү.

Окуу куралдарын түзүү:

- Баласагындын идеяларын окуу процессине киргизүү боюнча мугалимдер үчүн окуу куралдарын жана сунуштамаларды иштеп чыгуу.

- Окуучуларды Борбордук Азиянын маданий мурастары менен тааныштырууга багытталган класстан тышкары иш-чараларга материалдарды даярдоо.

3. Этикалык-философиялык идеяларды киргизүү

Этикалык талкуулар жана дебаттар:

- Баласагындын тексттерин талкууга негиз катары колдонуп, адеп-ахлак, адилеттүүлүк жана коомдук пайдалуу темалар боюнча үзгүлтүксүз талкууларды жана диспуттарды өткөрүп туруу.

- Баласагындын чыгармаларында айтылган моралдык дилеммаларды, турмуштук кырдаалдарды талкуулоону окуу процессине киргизүү.

Критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү:

- Баласагындын идеяларынын негизинде критикалык ой жүгүртүүнү, талдоону жана өз алдынча баа берүүнү өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү тапшырмаларды киргизүү.

- Баласагындын философиясынын призмасы аркылуу студенттер актуалдуу маселелерди карай турган аналитикалык тапшырмаларды жана дилбаяндарды өткөрүү.

4. Жарандык жоопкерчиликти жана социалдык адилеттүүлүктү калыптандыруу

Долбоордун иш-чаралары:

- Баласагындын чыгармаларынан социалдык адилеттүүлүк жана коомдук жыргалчылык идеялары менен шыктанган социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган долбоорлорду уюштуруу.

- Студенттерге этикалык принциптерди практикада колдонууга жардам берген волонтердук программаларды жана социалдык долбоорлорду иштеп чыгуу.

Жарандык билим берүү:

- Окуучуларда жоопкерчилик жана адилеттүүлүк сезимин калыптандыруу үчүн жарандык билим берүү программасына Баласагындын этикалык-философиялык идеяларына негизделген элементтерди киргизүү.

- Студенттердин Баласагындын чыгармаларын изилдөөгө болгон кызыгуусун арттыруу жана аларды азыркы коомдо колдонууга чакыруу максатында анын мурасына арналган иш-чараларды жана сынактарды өткөрүү.

5. Заманбап технологияларды колдонуу

Интерактивдүү платформалар жана онлайн курстар:

- «Кутадгу билиг» жана Баласагын философиясын изилдөө боюнча кеңири аудиторияга жеткиликтүү интерактивдүү платформаларды жана онлайн курстарды түзүү.

- Окуучуларга жана мугалимдерге Баласагындын идеяларын үйрөнүүгө жана колдонууга жардам бере турган мобилдик тиркемелерди жана санариптик ресурстарды иштеп чыгуу.

Мультимедиа материалдары:

- Жусуп Баласагындын мурасын заманбап жаштарга жеткиликтүү жана жагымдуу кылуу үчүн анын өмүрүнө жана чыгармачылыгына арналган даректүү тасмаларды, анимацияларды жана подкасттарды даярдоо.

- Баласагын жана анын педагогикалык идеялары жөнүндө билимдерди жайылтуу үчүн социалдык тармактарды жана башка санариптик платформаларды колдонунуз.

Ар тараптуу өнүккөн инсанды калыптандырууга багытталган азыркы педагогика Жусуп Баласагындын көп нерсени үйрөнө алат. Анын идеяларын окуу процессине киргизүү төмөнкүлөргө салым кошо алат:

- Окуучулардын критикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.

- Алардын социалдык жоопкерчилик жана адилеттүүлүк сезимин калыптандыруу.

- Моралдык жана этикалык негиздерди чыңдоо.

Жыйынтыктап айтканда, Жусуп Баласагындын педагогикалык идеяларын заманбап билим берүүгө интеграциялоо комплекстүү мамилени, анын ичинде жаңы окуу пландарын иштеп чыгууну, мугалимдердин кесиптик деңгээлин жогорулатууну, этикалык-философиялык талкууларды жигердүү киргизүүнү, педагогдордун билим деңгээлин жогорулатууну, билим берүү тармагында билим берүүнүн жана педагогдордун билимин жогорулатууну талап кылаарын белгилеп кетүү керек, ошондой эле жарандык жоопкерчилик жана заманбап технологияларды колдонуу да маанилүү. Тактап айтканда, илимий-техникалык прогресс, интернет, коммуникациянын оперативдүүлүгү жана электрондук нукта катуу өсүп жатышы элдердин ой казынасын жакындаштырууга, концептосфераларын идентификациялоого чоң түрткү болот [8].

Бул иш-чаралар маданий мурастарды сактоого гана эмес, ошондой эле заманбап педагогикалык практиканы баалуу философиялык жана этикалык принциптер менен байытууга да жардам берет.

Колдонулган адабияттар

- 1) Кыргыз Совет Энциклопедиясы: 6 томдук / Башкы редактор Б.Ө. Орузбаев. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1979. Т.4, 155-157-бб.
- 2) Абдрахманова А. Философские и педагогические идеи Жусупа Баласагына в контексте современной педагогики. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2015, 120 с.
- 3) Айтматов К. Культурное и философское наследие Центральной Азии: труды Жусупа Баласагына. – Бишкек: Китап, 2008, 180 с.
- 4) Захаров Э. Тюркская философия и литература: влияние на мировую культуру. – Москва: Наука, 2005, 250 с.
- 5) Маззури А. Тюркская философия и культура: Жусуп Баласагын и его время. – Оксфорд: Oxford University Press, 2010, 190 с.
- 6) Урстанбеков Б.У., Чороев Т.К. Кыргыз тарыхы: Кыскача энциклопедиялык сөздүк: Мектеп окуучулары үчүн. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1990, 113-б.
- 7) Байтокова А.С. Жаш муундарды калыптандыруудагы элдик педагогиканын ролу // Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2023, №2, 303-б.
- 8) Айтибаева Ж.К., Мураталиева У.Т. Концепт, концепттер алкагы жана дүйнөнүн когнитивдик тилдик сүрөтү // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2022, №4, 35-б.